

BANKDA INVESTITSIYA DEPOZITLARI TO'G'RSIDA QAROR QABUL QILISH: XULQ-ATVOR MOLIYASINING ISTIQBOLI

Yusupov Ruslan Muxtarovich

O'zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot xulq-atvorni moliyalashtirish nazariyalari yordamida o'tkazildi. Ushbu tadqiqotning maqsadi omonatchi uchun investitsiya depozitlari to'g'risida qaror qabul qilish omillarini aniqlash va Pejanggih printsiplial filiallarining NTB bankida investitsiya depozitlari to'g'risida qaror qabul qilishning eng ustun omilini tahlil qilishdan iborat edi. Ushbu tadqiqot vositasi depozit mijozlari bo'lgan 90 respondentlarining umumiy namunasi bilan so'rovnoma bo'ldi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, depozitlarning foizlari, daromadlari va xarajatlari, umidsizlik va qoniqish hissi, tashvishlar, bilmaslik, yaxshi kompaniyalar, byudjetni taqsimlash, o'zini o'zi boshqarish, sof foiz daromadlari, sof foiz daromadlariga ishonish, ortiqcha va kam baho berish investitsiya depozitlarini belgilovchi omillardir. Filiallar. Investitsiya omonatlarini belgilovchi Dominant omillar qaror qabul qilish depozitlar qiymati, qiziqish va qoniqish hissi, byudjetni taqsimlash, ortiqcha baholash va o'zini o'zi boshqarish. Ushbu omillar depozitlar qiymatining omillar guruhiga kiritilgan.

Kalit so'zlar: Qiziqishlariga moliya, investitsiya, qaror qabul qilish, depozit, bank.

Investitsiya-bu kelajakda foyda olishni kutish bilan joriy mablag'lar sonini joylashtirish (Halim, 2005). Depozitlarga investitsiyalar-bu jamiyat tomonidan keng tanilgan moliyaviy aktivlarni investitsiyalashning bir turi. Bugungi kunda, depozitlar investitsiya rivojlantirish yuqori bormoqda. Bank NTB depozit to'lov qachon depozit tufayli sana o'tkazish kerak emas va shuningdek, jarima xarajatlarni undiriladigan emas bo'lgan mintaqaviy bank taklif depozit dasturi, u faqat umumiy vaqt fondlari joylashtirish boshiga kundalik qiziqish so'raydi. Pejanggih printsiplial filiallarining NTB bankining mijoz depozitiga shartnoma muddati tugashidan oldin depozitni to'lashda jarima narxini to'lamaslik uchun takliflar berilgan bo'lsa-da, ammo ularning bir nechtasi depozitni muddatidan oldin to'laydilar. Ba'zi hollarda, PEJANGGIK printsiplial filiallarining NTB banki maxsus stavka oladigan ustuvor mijozga ega bo'lolmaydi. Natijada, u tez-tez pejanggih tamoyili filiallari, ayniqsa, chakana depozit mijozning Bank NTB depozitlar umumiy rivojlanish beqarorlik sodir bo'ladi. Bu jami depozit beqarorlik har yili davriy bo'ladi, Pejanggih tamoyili

filiallari bank NTB bir shaxs rivojlantirish yaxshi bo'ldi, holbuki. Bu shuni ko'rsatadiki, Pejanggik prinsipial filiallari NTB bankining mijozlariga, ayniqsa investitsiya depozitlariga ta'sir ko'rsatadigan yana bir omil mavjud. Yana bir sabab, bunday psixologik omil ham investitsiya kimnidir ta'sir qiladi.

Yurtimizda barqaror va farovon hayot sari tashlangan ildam qadam, ya'ni pulga asoslangan bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lida bank tizimida olib borilayotgan islohotlar natijasida banklar resurs bazasining faolligini yanada rivojlantirish masalalari banklarning kundalik faoliyatiga aylanib bormoqda. Shu bilan bir qatorda yurtimizda bank sohasini barqarorlashtirish bo'yicha turli xil qonun loyihalari ishlab chiqilmoqda. Jumladan, 2018-yil 23-martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3620-sonli qarori qabul qilindi. Qarorga asosan masofaviy bank xizmatlari ko'rsatishni rivojlantirish bo'yicha zamonaviy va ilg'or bank xizmatlari turlarini amaliyotda joriy etish tashabbuslarini ilgari surish, bank xizmatlarining yangi turlari va mahsulotlarini aniqlash hamda ularni keyinchalik respublika banklarida joriy etish maqsadida ilg'or chet el bank faoliyatini o'rganish vazifalari belgilandi[1].

Yangi bank xizmatlari orqali aholining bo'sh pul mablag'larini banklarga jalb etish orqali ularning kapitalini oshirish muhim hisoblanadi.

Mamlakatimizda tijorat banklari ish-faoliyatini yuritish uchun Markaziy bank tomonidan taqdim etiladigan bank litsenziyasini olish zarur. Ushbu litsenziya muddatsiz va uchinchi shaxslarga berilishi mumkin emas.

Avvalo, tijorat banklari sizning mablag'ingiz bilan samarali foydalanishni va xavfsizligini ta'minlagan holda, omonatga pulingizni qabul qilib, foiz to'lash orqali mablag'laringizni ko'paytirib beradi.

Ikkinchidan, sizga mablag' kerak bo'lganda yoki zarur narsalarni sotib olish uchun jamg'armalaringiz yetarli bo'lmaganda, tijorat banklari sizga kreditlar taqdim etishi mumkin. Misol uchun, uy, texnika, avtomobil, mebel sotib olish, o'qish to'lovlari va boshqalar uchun kreditlar olishingiz mumkin bo'ladi.

Uchinchidan, tijorat banklarining kassalari, mobil ilovalari yordamida sotib olingan mahsulotlarning xaridi, ko'rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlar, jarimalar va boshqalar uchun to'lovlarni amalga oshirish oson.

To'rtinchidan, naqd pulsiz mablag'lar bilan to'lash uchun banklarda hisobvaraqa ochish mumkin. Bu, onlayn do'konlarda amalga oshirilgan xaridlar uchun eng qulay to'lov yo'li hisoblanadi. Bank hisobvarag'iga mablag'ingizni qo'yib, ularni xavfsizlikda saqlaysiz[2,3].

Shu bilan bir qatorda, tijorat banklari chet el valyutasini naqd va naqd pulsiz shakllarda sotib olish va sotish, bank konsalting va informatsion xizmatlar, hujjatlarni va boshqa qimmatbaho narsalar va hokazolarni saqlash uchun seyf va yacheykalarni ijaraga berish bilan bog'liq xizmatlar ko'rsatadi.

Shu bilan birga tijorat banklariga moliyaviy amaliyotlar bilan bog'liq bo'lmagan ishlab chiqarish, savdo, sug'urta va boshqa faoliyat bilan bevosita shug'ullanish taqiqlanadi.

1-jadval.
Tijorat banklarining xizmat turlari
Jismoniy shaxslarga Yuridik shaxslarga
• Pul o'tkazmalar • Kredit mahsulotlari, shu jumladan xorijiy valyutada
• Omonatlar • Lizing
• Bank kartalari • Faktoring
• Kredit mahsulotlari • Konversion amaliyotlari
• Konversion amaliyotlari • Internet-banking
• Mobil banking • Individual seyf va yacheykalar
• Individual seyf va yacheykalar • Hisob-kitob va kassa xizmatlari
• Hisob-kitob va kassa xizmatlari • Xorijiy kredit liniyalari
• To'lovlarni qabul qilish • Loyihalarni moliyalashtirish
• Kommunal to'lovlarni amalga oshirish • Sug'urta tashkilotlari nomidan sug'urta shartnomasini tuzish
• Jamg'arma sertifikatlari • Omonat sertifikatlari

Yuqorida ta'kidlanganidek, tijorat banklarining asosiy maqsadi foyda olishdir. Banklar qanday qilib foyda olishini ko'rib chiqaylik[4].

2-jadval.
Tijorat banklari daromadlari
Foizlar evaziga daromadlar; Foizsiz daromadlar;
• Kreditlar
• boshqa tijorat banklariga berilgan qarzar
• investitsiyalar
• qimmatli qog'ozlarni qayta sotib olish kelishuvlari
• Markaziy bankdagi hisoblar
• qarzar majburiyatlariga investitsiyalar
• lizing operatsiyalar va hokazolar
• mijozlar uchun hisob-kitob va kassa xizmatlari
• bank kafolatlarini taqdim etish
• mijozlarning valyuta shartnomalari bo'yicha xizmat ko'rsatish
• konversiya amaliyotlari

• brokerlik va depozitar xizmatlari
• plastik kartalar bilan amaliyotlar
• ishonchli boshqarish amaliyotlari
• faktoring xizmatlari
• deposit saqlash va boshqalar

Albatta, daromad bilan birga tijorat banklarining yetarli xarajatlari ham mavjud.

Ya'ni:

- foizlar bo'yicha xarajatlar: talab qilib olingungacha bo'lgan depozitlar hisobvaraqlari, muddatli omonatlar, Markaziy bank va boshqa tijorat banklariga to'lovlar, to'lanadigan kreditlar bo'yicha;

- foizsiz xarajatlar: komission xarajatlar va xizmatlar uchun xarajatlar (masalan, bank reklamasi yoki tadbirlarni o'tkazish), xorijiy valyuta kursining salbiy o'zgarishlaridan yo'qotishlar, investitsiyalar va boshqalar;

- operatsion xarajatlar: ish haqi xarajatlari, bank binolarini ijarasi va boshqa xarajatlari, xizmat safarlari, amortizatsiya, sug'urta, soliqlar va boshqalar;

- birlashmalarga a'zolik badallari uchun to'lovlar va fuqarolar omonatini kafolatlash fondiga mablag'lar to'lovlari.

Ta'kidlab o'tilgan xarajat va daromadlarning orasidagi farqi tijorat banklarining foydasi hisoblanadi. Bu, o'z navbatida, omonatlar va kreditlar bo'yicha foiz stavkalari nima uchun farq qilishini tushuntiradi [4-8].

O'zbekiston va jahon iqtisodiyotining kelgusi taraqqiyoti, asosan, investitsiyalarga bog'liqligini bugungi kunda deyarli har bir mutaxassis va xo'jalik yurituvchi sub'ekt anglab etganligini nazarda tutsak, hozirgi kunda respublikamiz iqtisodiyotiga investitsiyalarni, kengroq jalb etish, ularning mamlakatimizda o'tkazilayotgan iqtisodiy ilohotlarning samarali ijrosini ta'minlashning muhim asosiga aylanganligi bilan bog'liqligini tushunib olish qiyin emas. Investitsiya faoliyatini amalga oshirish - tijorat banklarida uzoq muddatli resurslarini shakllantirish va kredit muassasalarining barqarorligi hamda investitsion faolligini yanada oshirishni talab etadi [9-10].

Shuni ta'kidlash joizki, kreditlashning resurs manbalarini shakllantirishda asosiy e'tibor ichki imkoniyatlarga, ya'ni aholi va xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning bo'sh pul mablag'larini bank aktivlari va uzoq muddatli depozitlariga jalb qilishga qaratildi.

Davlatimizda bank tizimini yanada isloh qilishda banklarning moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamlash va investitsiya faolligini oshirish ustuvor vazifalaridan bo'lib qoladi. Jumladan:

- bank tizimi nazoratini Bazel qo'mitasining yangi tavsiyalari asosida takomillashtirish;

- qo'shimcha aktsiyalarni chiqarish va ularni fond bozorlarida joylashtirish orqali banklarning jami kapitalini kamida 20 foizga o'sishini ta'minlash;

- tijorat banklari umumiy kapitali hajmini sifat jihatidan oshirish va bank tizimiga xususiy kapitalni jalb etish;

- tijorat banklari aktivlarini, shu jumladan, ularning investitsion faolligini kuchaytirish, hamda ishlab chiqarishni texnik va texnologik qayta jihozlash va moderni-zatsiya qilish bo'yicha loyihalarni kreditlash hajmlarini yanada oshirish;

- kapitallashuv darajasi hamda aholi va xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning bo'sh pul mablag'larini depozitlarga jalb qilish orqali tijorat banklari resurs bazasini yanada oshirish va diversifikatsiyalash;

- tijorat banklari tomonidan uzoq muddatli obligatsiyalar va depozit sertifikatlarini chiqarish va pul bozorida joylashtirish;

- aholi va xo'jalik sub'yektlari talablarini hisobga olgan holda depozit va omonatlarning yangi turlarini muntazam ravishda joriy qilish, shu jumladan, uzoq muddatli obligatsiyalar va depozit sertifikatlarini chiqarish, subordinar qarzlarni yanada faol jalb qilish. Bunda aholi va xo'jalik sub'yektlarining tijorat banklaridagi depozitlari hajmini kamida 30 foizga oshirish;

- ko'rsatilayotgan bank xizmatlari ko'lamini kengaytirish va sifatini yanada oshirish;

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, birinchi navbatda, investitsiya maqsadlari, boshlang'ich kapitalni shakllantirish uchun uzoq muddatli kreditlar ajratish hajmini kengaytirish;

- bank mijozlarini bank xizmatlari bilan tanishtirish, ularning huquqiy madaniyati va moliyaviy savodxonligini oshirish ishlari amalga oshirilmoqda.

Mazkur chora-tadbirlar natijasida tijorat banklarining kredit portfeli hajmining oshishiga erishiladi va ular tomonidan yanada ko'proq investitsiya loyihalarini moliyalash imkoniyati yuzaga keladi[6,7,8]

Tijorat banklarining resurs bazasini yanada mustahkamlash maqsadida aholi va xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning mablag'larini uzoq muddatli depozitlarga jalb qilish borasida quyidagilarga e'tibor qaratishimiz lozim:

- chaqirib olinmaydigan depozit sertifikatlari muomalasini yo'lga qo'yishni tashkillashtirish, uning huquqiy asoslarini mustahkamlash;

- shakllanib borayotgan qimmatli qog'ozlar bozorini ichki va tashqi investitsiyalarni jalb etishning ishonchli vositasiga aylantirish, bunda:

- qimmatli qog'ozlar ikkilamchi bozorini faollashtirish, subordinar qarzning hajmlarini kengaytirish;

- progressiv fond dastaklarini, shu jumladan kommulyativ aksiyalar, konvertatsiyalanadigan obligatsiyalar, ipoteka sertifikatlari, hosilaviy va garov qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish va muomalaga chiqarish ko'lamini kengaytirish;

- eng ishonchli emitentlar, yirik institutsional investorlar va ishonchli investitsion vositachilar sifatidagi tijorat banlari faoliyati uchun sezilarli rag'batlar tizimini yaratish;

- banklarning uzoq muddatli resurslarini ko'paytirish borasida bank depozitlari, depozit sertifikatlari va korporativ obligatsiyalarining yangi turlarini joriy etish va amaldagi turlarini ularning muddatlari, summasi, valyuta turlari va to'lash usullari bo'yicha yanada takomillashtirish.[9]

O'ylaymizki, ushbu takliflar mamlakatimiz moliya-bank tizimini yanada isloh qilish, bank biznesini yanada kengaytirish, jahon tajribasidan kelib chiqqan xolda bank tizimi barqarorligini ta'minlash, tijorat banklari resurs bazasini mustahkamlash, va buning natijasida tijorat banklarining investitsiyaviy faolligini kuchaytirish hamda respublikamiz bank-moliya tizimini jahon andozalari darajasiga ko'tarishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Gluxov, V.V. Iqtisodiy-matematik metodlari va menejment modeli. 2-e izd. / V.V.Gluxov. M.D.Mednikov, S.B.Korobko // 2005.-528 c.

[2] Markaziy bank faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan takliflar to'g'risidagi hujjatlar. 2021.06.11

[3] O'zbekiston banklari Assotsiatsiyasi Bosh direktori S.P. Abdullaevning «Bank-moliya sohasining barqaror rivojlanishi O'zbekiston iqtisodiy siyosatining muhim ustuvorligi sifatida» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasidagi ma'ruzasidan.

[4] Лебединский, А. К., & Мирсагдиев, О. А. (2012). Оценка качества передачи речи в сети ОТС. Автоматика, связь, информатика, (7), 5-9.

[5] Лебединский, А. К., & Мирсагдиев, О. А. (2012). Модели обслуживания вызовов в сетях оперативно-технологической и общетехнологической связи РЖД. Бюллетень результатов научных исследований, (3 (2)).

[6] Лебединский, А. К., & Мирсагдиев, О. А. (2014). Модели обслуживания вызовов в интегральной сети ОТС И ОБТС. Автоматика, связь, информатика, (2), 9-12.

[7] Рахмангулов, А. Н., & Мирсагдиев, О. А. (2015). Имитационная модель оценки качества передачи речи в сетях оперативно-

технологической связи на железнодорожном транспорте. Вестник Магнитогорского государственного технического университета им. ГИ Носова, (2 (50)).

[8] Рахмангулов, А. Н., & Мирсагдиев, О. А. (2015). Показатели оценки качества связи в пакетной сети на железнодорожном транспорте. Современные проблемы транспортного комплекса России, 5(1 (6)).

[9] Bedritskiy, I. M., & Jurayeva, K. K. (2020, May). Estimation of Errors in Calculations of Coils with Ferromagnetic Core. In 2020 International Conference on Industrial Engineering, Applications and Manufacturing (ICIEAM) (pp. 1-6). IEEE.

[10] Fayzullayev, J. S., & Jurayeva, K. K. (2020). The transfer function of a traction asynchronous motor controlled by a four-square converter. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (Vol. 734, No. 1, p. 012195). IOP Publishing.